

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิต ความทุกข์ และสัจธรรม การพัฒนาชีวิต เราจะต้องรู้เข้าใจว่าชีวิตคืออะไร โครงสร้างหรือส่วนประกอบของชีวิตประกอบด้วยอะไร เราจะพัฒนาชีวิตไปในทางทิศใด สิ่งที่ดีที่สุดที่ชีวิตควรจะได้รับคืออะไร เหล่านี้ล้วนแต่มีความสำคัญและเป็นปัญหา ดังนั้นเราจะต้องทำการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องนี้ ให้เข้าใจชัดเจนเป็นขั้น ๆ ไป จากการศึกษาความเป็นไปในชีวิตพบว่า

ส่วนประกอบของชีวิตมีความสลับซับซ้อน ทั้งฝ่ายรูปธรรม นามธรรม โครงสร้างหรือส่วนประกอบของชีวิต มิได้ประกอบขึ้นด้วยของเพียงสิ่งเดียว เหมือนกับเอาดินเหนียวมาผสมกับน้ำ ปั้นเป็นตุ๊กตาก็หาไม่ ชีวิตมีส่วนประกอบ ไปด้วย “สิ่ง” มากกว่าหนึ่ง “สิ่ง”

มีหลักฐานทางศาสนาหลายศาสนาในประเทศอินเดียกล่าวไว้ตรงกัน ทั้งศาสนาพุทธของเราด้วย ส่วนประกอบของชีวิตนั้นประกอบไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” ธาตุ นี้เป็นคำสุดท้าย ทั้งธาตุในทางวัตถุธรรม ทั้งธาตุในทางนามธรรม ผสมผสานเป็นส่วนประกอบขึ้นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้จัดบันทึกไว้เป็นหลักฐานใช้อ้างอิงได้ชัดเจนตอนหนึ่งใจความว่า เมื่อแยกส่วนประกอบของสิ่งที่เรียกว่า รูป สสาร ออกไปจนสุดท้ายแล้วเรียกสิ่งนั้นว่า ธาตุ ยกตัวอย่างเช่นหนึ่ง “ัญญูมาส” หรือหนึ่งเมล็ดข้าวเปลือกนั้น^๑ เมื่อแยกส่วนประกอบออกเป็นเจ็ดส่วน ส่วนหนึ่งนั้นเรียกว่า อุกา เอาส่วนหนึ่งของอุกา มาแยกออกเป็นเจ็ดส่วนเรียกว่า ลิกขา เอาส่วนหนึ่งของลิกขา มาแยกออกเป็นสามสิบหกส่วน เรียกว่ารณฺเณ เอาหนึ่งของรณฺเณมาแยกออกไปอีก สามสิบหกส่วนเรียกว่าตฺตฺซาริ เอาหนึ่งของตฺตฺซารินั้นมาแยกออกไปอีก สามสิบหกส่วน เรียกว่า อญฺญ เอาส่วนหนึ่งของอญฺญมาแยกออกไปอีกสามสิบหกส่วนเรียกว่า ปรมญฺญ

---

^๑ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ.(ไทย)๒/๒/๓๗๗-๓๗๘.

สูตรปรมาณูในพระพุทธศาสนา^๒

หนึ่งธัญมาศ	เป็น	เจ็ดอุกา
หนึ่งอุกา	เป็น	เจ็ดลิกขา
หนึ่งลิกขา	เป็น	สามสิบหกกรรณ
หนึ่งกรรณ	เป็น	สามสิบหกตัสซาริ
หนึ่งตัสซาริ	เป็น	สามสิบหกอนุ
หนึ่งอนุ	เป็น	สามสิบหกปรมาณู

ในปรมาณูหนึ่ง ๆ ประกอบไปด้วยประจุไฟฟ้าบวก (Positive) ประจุไฟฟ้าลบ (Negative) วิ่งวนรอบจุดศูนย์กลางที่เรียกว่านิวเคลียส (Nucleus) ด้วยอัตราความเร็วสูง ถ้าสองขั้วบวก-ลบ บรรจบกันเมื่อไหร่จะเกิดปฏิกิริยานิวเคลียร์ ปฏิกิริยานิวเคลียร์ มีพลังงานอันมหาศาลบันดาลให้เกิดสรรพสิ่งทั้งปวงสุดที่จะประมาณได้ กลายเป็นอิเล็กตรอน(Electron) ทำงานไม่มีที่สิ้นสุดการกำเนิดจักรวาล และโลกธาตุทั้งปวง ตลอดถึงสรรพชีวิต และไม่มีชีวิตบนโลกนี้ ตกอยู่ภายใต้กฎ อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น

ในปรมาณูหนึ่งๆประกอบไปด้วยธาตุต่าง ๆ มีปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) สี-กลิ่น-รส-โอชะ (วิตามิน) รวมเรียกว่า อวินิพโกรูป ๘ ทุกๆ ปรมาณูมิได้อยู่ติดกัน ถูกชั้นด้วยช่องว่างระหว่างปรมาณูเรียกว่า ปริเฉทรูป (อากาศธาตุ) ทุกๆ ปรมาณูมิได้อยู่นิ่ง ๆ ย่อมเคลื่อนที่ด้วยอัตราความเร็วสูง ด้วยอำนาจของอุณหเตโช รูปที่เป็นปรมาณูทั้งหมด มี ๒๘ เป็นสุขุมรูป เสีย ๑๖ สุขุมรูปนั้นละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีก ไม่อาจสามารถ สัมผัส ชั่ง ตวง หรือวัดได้

ภาษาอังกฤษแปลคำว่า ธาตุ ว่า Elements^๓ ส่วนที่เป็นรากฐาน ถ้าจะให้คำนิยามชัด ๆ ต้องใช้คำว่า ส่วนประกอบอันสุดท้าย ที่เป็นรากฐานที่ถูกต้อง และจำเป็น เพื่อประกอบเป็นสิ่งสมบูรณ์ขึ้นมาสิ่งหนึ่ง ๆ ความหมายของคำว่า Elements ส่วนประกอบอันสุดท้าย หมายความว่า เราแยกส่วนประกอบออกไป จนแยกออกไปไม่ได้อีก ส่วนประกอบอันสุดท้ายที่เป็นขั้นรากฐานที่ถูกต้องหมายความว่าถูกต้องสำหรับจะเป็นอย่างนั้น ที่จำเป็นที่จะเป็นอย่างนั้น เพื่อประกอบให้

^๒ คุรุยละเอียดใน อภ.วิ.อ (ไทย)๒/๒/๓๗๗-๓๗๘.

^๓ พุทธทาส, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับย่อความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

เป็นสิ่งสมบูรณ์ ขึ้นมาสักสิ่งหนึ่ง นี่ก็หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งสำเร็จรูปมาได้แล้วนี้จะต้องประกอบด้วยสิ่งที่เรียกว่าธาตุหรือ Elements เป็นส่วนสุดชั้นล่างขั้นพื้นฐาน ที่ถูกต้อง และจำเป็น ให้คำนิยามสั้น ๆ ว่า ส่วนประกอบที่จำเป็นอย่างเด็ดขาด สำหรับสิ่งทั้งหมด เรียกว่าธาตุ

จะเห็นได้ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งแยกออกไปเป็นส่วนๆ จนถึงส่วนสุดท้าย แต่ละส่วนๆ ที่จำเป็นจะต้องมี อย่างถูกต้อง สำหรับจะประกอบกันขึ้นมาเป็นสิ่งนี้ ตัวอย่างเช่น คน ๆ หนึ่ง แยกส่วนประกอบออกไปดู มันก็จะเป็น ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ก็เลยถือว่า ส่วนนั้นแต่ละส่วน ๆ นั่นคือ ส่วนประกอบขั้นสุดท้าย ในขั้นลึกที่เป็นรากฐานที่จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมี และจะต้องมีอย่างถูกต้อง แล้วคนๆหนึ่งจึงจะมีขึ้นมาได้

ภาษาบาลีมีอยู่เป็นหลักเดิมอย่างนี้ ถ้ายทอดออกไปเป็นภาษาอื่น โดยความหมายเดิม ในภาษาอังกฤษผู้รู้ภาษาก็ใช้คำว่า Elements มีนักศึกษาบางคนที่เคยแก้เรียน เขาสอบสวนแล้ว เขาบอกว่า คำว่า ธา-ตุ นี้ ตรงกับภาษาละตินว่า Conditor คำว่า Conditor^๔ นี้ ตรงกับคำว่า “ธ-ธาตุ” ในภาษาบาลี คำนี้แปลว่า เนืองกันอยู่ ทรงกันไว้ แสดงความหมายเด่นขึ้นไปอีกว่า มันแยกกันไม่ได้ ต้องเนืองกันอยู่ มันเนืองกันอยู่ ผูกพันกันอยู่ มันจึงทรงตัวกันไว้ได้ อย่างคนเรานี้ประกอบไปด้วยธาตุ ๖ ธาตุทั้ง ๖ ต้องเนืองกันอยู่ต้องสัมพันธ์กันอยู่ ถ้ามันเกิดแยกกันมันก็สลาย มันต้องเนืองกันอยู่ จึงจะทรงตัวไว้ได้ ก็หมายความว่ามัน “ทรงไว้” นั่นเอง คือ “ทรงอยู่” นั่นเองนี้เรียกว่า “ธาตุ” ตามความหมายตามตัวหนังสือของภาษาต่างๆ สรุปความได้ว่า ทุกชาติทุกศาสนามีความหมายที่ตรงกันผู้วิจัยเห็นความสำคัญของปัญหา “ชีวิต” ความทุกข์ และสัจธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกชีวิตจะต้องทำความเข้าใจ และหาทางเอาชนะความทุกข์ให้ได้ทันก่อนชีวิตอันน้อยนี้จะแตกดับ นำเสนอต่อคณะกรรมการพิจารณา และอนุมัติต่อไป

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในเรื่องศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยมีวัตถุประสงค์ คือเพื่อศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งผลการพิจารณาธาตุนั้นเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานเป็นอย่างมาก ดังเช่นพระโมคคัลลานะที่ได้พิจารณาธาตุจนบรรลุอรหัตตผลนั่นเอง

---

^๔ พุทธทาส, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับย่อความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๐, หน้า ๒๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับเนื้อหา การพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์มหาสติปัฏฐาน คัมภีร์วิปัสสนาฯ เป็นต้น ตลอดจนหนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมีหนังสือ “วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒ (ผลของการปฏิบัติ) และการเจริญเมตตาภาวนา เล่ม ๓” โดย พระกัมมัญฐานาจารย์ะ สยาดอภัทธันทวิโรจนะ เป็นต้น แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยที่ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ ธาตุ ๔ หมายถึง ธาตุทั้ง ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ประชุมกันเข้าเท่านั้นไม่เป็นตัวสัตว์บุคคลที่แท้จริง

๑.๕.๒ ปฐวีธาตุ หมายถึง ธาตุดินสภาวะที่มีลักษณะแข็งแข็งในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟน หนัง เป็นต้น

๑.๕.๓ อาโปธาตุ หมายถึง ธาตุน้ำสภาวะที่มีลักษณะเอิบอาบ ดูดซึม เกาะกุมร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมน้ำ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เป็นต้น

๑.๕.๔ วาโยธาตุ หมายถึง ธาตุลมสภาวะที่มีลักษณะพัดไปมาภาวะสั่นไหว เกร็งตึง ค้ำจุนในร่างกายนี้ ส่วนที่ใช้กำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ เป็นต้น

๑.๕.๕ เตโชธาตุ หมายถึง ธาตุไฟสภาวะที่มีลักษณะร้อนความร้อนในร่างกาย ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารให้ย่อย เป็นต้น

๑.๕.๖ อากาศธาตุ หมายถึง สภาวะที่ว่างความเป็นที่ว่างเปล่า ช่องว่างในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องอวัยวะต่าง ๆ เป็นต้น

๑.๕.๗ วิญญาณธาตุ หมายถึง ธาตุรู้ ความรู้แจ้ง ความรู้อะไรได้ (ขอ ๖ ในธาตุ ๖)

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสาร ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๑.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎกที่แสดงเกี่ยวกับธาตุ ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ ซึ่งแสดงธาตุ ไว้หลายแห่ง เช่น

พระวินัยปิฎก มหาวรรค แสดงไว้ว่า ท่านโกลิตะหรือพระโมคคัลลานะหลังจากบวชได้ ๗ วัน ไปพักอาศัยอยู่ ณ บ้านกัลลวาฬคาม (กัลลวาฬมุตตคาม) บำเพ็ญสมณธรรม ฟัง

ธรรมว่าด้วยธาตุก็มีภูมิจากพระพุทเจ้า^๕ แบบบรรลุพระอรหัตตผล ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ ส่วนท่านอุปติสสะ หรือพระสารีบุตร หลังจากบวชได้ ๑๕ วัน ไปพักอาศัยอยู่ ณ ถ้ำสุกรขาตา เขตกรุงราชคฤห์ พร้อมกับพระพุทเจ้า เมื่อพระพุทองค์ทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่หลานชายของท่านชื่อทิมขบปริพาชก พระสารีบุตรส่งญาณไปตามแนวพระสูตรบรรลุพระอรหัตตผล ถึงที่สุดแห่งสาวก บารมีญาณตามที่ตั้งความปรารถนาไว้

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ราหุล”^๖ รูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูป ที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง เป็นของหยาบ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูปที่เป็น ภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) ที่เป็นภายใน และปฐวีธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นปฐวีธาตุ นิ่งเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วย ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิต ให้คลายกำหนดในปฐวีธาตุได้

พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถากล่าวถึง ธาตุต่าง ๆ^๗ ว่า รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายุตนะ และธาตุเท่าไร รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑ รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑ และธาตุ ๗ เวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร เวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑ และธาตุ ๑ เวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร เวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗ สัญญาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร สัญญาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑ และธาตุ ๑ สัญญาขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร สัญญาขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗ สังขารขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร สังขารขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑ และธาตุ ๑ สังขารขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายุตนะ และธาตุเท่าไร สังขารขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔

^๕ วิ.ม.พ.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗.

^๖ ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖.

^๗ อภิ.ธ.(ไทย) ๓๖/๖/๕.

อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗ วิญญาณชั้นสังเคราะห์เข้าได้กับชั้น อายตนะ และธาตุเท่าไร
 วิญญาณชั้นสังเคราะห์เข้าได้กับชั้น ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๗ วิญญาณชั้นสังเคราะห์เข้าไม่ได้
 กับชั้น อายตนะ และธาตุเท่าไร วิญญาณชั้นสังเคราะห์เข้าไม่ได้กับชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ และธาตุ
 ๑๑ เอกมูลกนัย

พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงไว้ว่าปัญญา กิริยาที่รู้ชัด^๘ ความวิจย
 เลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม
 สัมมาทสิณ^๙ ที่เป็นเหตุฉลาดในธาตุเหล่านั้นนี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ความเป็นผู้ฉลาดใน
 มนสิการ เป็นเหตุฉลาดในการพิจารณาธาตุเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาด

๑.๖.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา ที่แสดงเกี่ยวกับธาตุกัมมัญฐานซึ่งแสดงธาตุไว้ใน^{๑๐} ว่าด้วย
 ธาตุมนสิการบรรพนั้น มีการพรรณนาอรรถพร้อมด้วยข้อเทียบเคียงอุปมาดังต่อไปนี้. คนฆ่าโคบาง
 คน หรือลูกมือของเขาที่เขาเลี้ยงดูด้วยอาหาร และค่าจ้าง ฆ่าโคแล้วชำแหละแบ่งออกเป็นส่วน ๆ
 แล้ว นั่ง ณ ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง คือที่ชุมทางย่านกลางทางใหญ่ ซึ่งไปได้ทั้ง ๔ ทิศ ฉันทิ ภิษุ (ผู้
 บำเพ็ญธาตุกัมมัญฐาน) ก็ฉันทินั้นแล ย่อมพิจารณากาย ซึ่งชื่อว่าตั้งอยู่ตามที่ เพราะตั้งอยู่ด้วย
 อาการอย่างใดอย่างหนึ่ง แห่งอิริยาบถทั้ง ๔ และซึ่งชื่อว่าดำรงอยู่ตามที่ เพราะตั้งอยู่ตามที่อย่างนี้
 ว่า ในกายนี้มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ

๑.๖.๑.๓ คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้แสดงธาตุไว้ว่า พึงทราบได้โดย ธาตุ ๔ เป็น
 มหาภูต มีมาติกาว่าเพราะเป็นสภาพเหมือนมหาภูตรูป จำเพราะต้องบริหารมาก เพราะมี
 วิจารณ์มาก มีอธิบายว่า มหาภูตรูปเหล่านี้ เป็นอุปาทินนกกิตี เป็นอนุปาตินนยกยอมปรากฏในเมื่อ
 กับย่อยยับ ของอุปาทินนกะ ปรากฏในเวลาธาตุกำเริบความเป็นจริงเช่นนั้น เพราะเป็นของมีอยู่
 โดยความเป็นใหญ่ ก็ภูตเหล่านี้ชื่อว่าใหญ่ เพราะจำต้องประคับประคองดังนี้^{๑๑}

๑.๖.๒ ตำราวิชาการพระพุทธศาสนา

๑.๖.๒.๑ พุทธทาสภิกขุ เขียนไว้ในหนังสือ ปฏิจจสมุปบาทกับอานาปานสติ
 ความตอนหนึ่งว่า อานาปานสติแก้ปัญหายุ่งยากทุกประการ พระพุทธเจ้าตรัสเองว่า เมื่อตถาคตอยู่
 ด้วยอานาปานสติเป็นวิหารธรรม ตถาคตก็ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะมีอานาปานสติ

^๘ อภิ.สง.(ไทย)๓๔/๑๖/๓๐.

^๙ ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/-/๓๐๔.

^{๑๐} พระพุทธโฆสเถระ, **ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร),
 พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนาเพลสจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๔๐.

เป็นวิหารธรรมตลอดเวลา จนกระทั่งวันตรัสรู้ พระองค์ทรงแนะนำให้ใช้อานาปานสติแก้ปัญหาต่าง ๆ สารพัดอย่าง แม้กระทั่งทางวินัยที่เกิดปัญหายุ่งยากลำบากขึ้นมา ภิกษุพิจารณากายคตาสติ มรณานุสติบางอย่างจนฆ่าตัวตาย ท่านว่ามันโง่ มันไม่ใช่อุบายที่ละเอียดคืออานาปานสติ^{๑๑}

๑.๖.๒.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ความตอนหนึ่งว่า พุทธธรรมมองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นธาตุ เป็นธรรม เป็นสภาวะอันมีอยู่ตามภาวะของมัน ที่เป็นของมันอย่างนั้น เช่นนั้น ตามธรรมดาของมัน มิใช่เป็นสัตว์บุคคล อตตะ ตัวตน เรา เขาที่จะยึดเอาว่าเป็นเจ้าของ ครอบครอง บังคับบัญชาให้เป็นไปตามปรารถนาอย่างใดได้ บรรดาสิ่งทั้งหลายที่รู้จักเข้าใจกันอยู่โดยทั่วไปนั้นมิใช่เป็นอยู่เป็นอยู่ในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบเข้านั้นออกไป ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างง่ายๆ ที่ยกขึ้นอ้างกันบ่อย คือรถที่ประกอบขึ้นจากชิ้นส่วนต่างๆ เป็นต้น^{๑๒}

๑.๖.๓ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓.๑ พระมหาสมศรี เตชธมโม (ทักษิณ)^{๑๓} ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับโสฬสญาณ ๑๖” พบว่า เป็นการศึกษาลักษณะสงเคราะห์ ซึ่งทั้งสองประการนั้นมีความสอดคล้องกันดังนี้ ๓) วิสุทธิวิสุทธิ สอดคล้องกับ นามรูปปริเฉทญาณ กังขาวิตรณวิสุทธิ สอดคล้องกับ ปัจจยปริคคญาณ มรรคามรรคญาณ ทศสนวิสุทธิ สอดคล้องกับ สัมมัสสนญาณ และตรุณอุทัพพญาณ ปฏิปทาญาณ ทศสนวิสุทธิ สอดคล้องกับ โสฬสญาณทั้ง ๙ คือ ๑) พลอุทัพพญาณ ๒) ภัยญาณ ๓) อาทีนวญาณ ๔) นิพพิทาญาณ ๕) มุญจิตุกัมมยตาญาณ ๖) ปฏิสังขยาญาณ ๗) สังขารุเบกขาญาณ ๘) อนุโลมญาณ ๙) โคตรภูญาณ

^{๑๑} พุทธทาส, ปฏิจจนูปบาท กับอานาปานสติ, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

^{๑๓} พระมหาสมศรี เตชธมโม, “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับโสฬสญาณ ๑๖”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

๑.๖.๓.๒ พระมหาวิฑูรเทวธมโม (เกิดสอน)^{๑๔} ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอินทรีย์ ๕ กับพละ ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญาให้เห็นแจ้งในลักษณะ มือนิจจลักษณะเป็นต้น เป็นการเจริญปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นหนทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ ดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุญะธรรมเพื่อให้แจ้งพระนิพพานโดยการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม โดยย่อได้แก่ รูป-นาม หรือขันธ ๕, อินทรีย์ ๕ กับ พละ ๕ นี้ มีองค์ธรรมเป็นอย่างเดียวกัน คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แต่ว่าหมวดหนึ่งนั้นเรียกว่า อินทรีย์ คือเพื่อบ่มความเป็นใหญ่ในหน้าที่โดยตรงเพื่อขจัดอกุศลธรรมทั้งหลาย ตรงกันข้ามอีกหมวดหนึ่งเรียกว่า พละมุ่งถึงความมีพลังในอันที่จะกำจัดสิ่งเศร้าหมองทั้งหลาย ธรรมะทั้งคู่นี้อาศัยซึ่งกัน และกัน

๑.๖.๓.๓ พระวรวรณะ มหาคมภิโร (โตน้อย)^{๑๕} ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สม สุจิรา” พบว่า อายตนะคือเครื่องต่อภายนอกกับภายใน, สิ่งที่ได้รับรู้แบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ ๑) อายตนะภายใน หมายถึงเครื่องต่อภายใน หรือเครื่องรับรู้ที่เรียกว่าอินทรีย์ ๖ คือ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ) อายตนะภายนอก หมายถึงเครื่องต่อภายนอก หรือสิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือรูป (รูป) สัทท (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) “โณภูพพะ (เย็น-ร้อน-อ่อน-แข็ง) ธัมมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) การนำเสนออายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ จะเริ่มต้นด้วยการเปิดทวารทั้ง ๖ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่นำมาอธิบายผสมผสานกับศาสตร์ต่างๆ ให้เข้าใจง่าย อ่านสนุก และได้รับความรู้แปลกใหม่เพิ่ม ทำให้หมดความสงสัยในเรื่อง กรรม ด้วยวิธีการเข้าถึงได้ต่างกัน แต่การกำหนดสติเฝ้าดู ผัสสะ เวทนา ทางทวารทั้ง ๖ สามารถเข้าถึงความจริงได้อย่างทอ้งแท้ และรวดเร็วที่สุดดุจสายฟ้าแลบ

^{๑๔}พระมหาวิฑูร เทวธมโม “ศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างอินทรีย์ ๕ กับ พละ ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๑๕}พระวรวรณ มหาคมภิโร (โตน้อย), “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สมสุจิรา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๑๖}พระมหาอาทร มหามงคล (ใหม่แก้ว) “ศึกษาธาตุ ๑๘ กับการปฏิบัติวิปัสสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗. (บทคัดย่อ).

๑.๖.๓.๔ พระมหาอาทร มหามงฺคโล (ใหม่แก้ว)^{๑๖} ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาธาตุ ๑๘ กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” พบว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นรูปรูปนามตามความเป็นจริง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หลักการปฏิบัติ คือการเจริญสติปัฏฐาน โดยการพิจารณา เห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม ซึ่งการกำหนดรู้ฐานทั้ง ๔ นี้เป็นประจำ เป็นการกำหนดวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔

ธาตุ ๑๘ กับหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือในธาตุ ๑๘ นี้ เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยสังเคราะห์ลงในนาม-รูปแล้วได้ดังนี้ ธาตุ ๑๐ ตั้งแต่จักขุธาตุ ถึง โสณธูปพะธาตุ เป็นรูป ธาตุ ๗ ตั้งแต่จักขุวิญญาณธาตุ ถึงมโนวิญญาณธาตุ เป็นนาม ธาตุ ๑ คือ อัมมธาตุ เป็นได้ทั้งรูปและนาม

๑.๖.๓.๕ พระณรงค์เศรษฐ์ ฐิตเมโธ (คัมมณี)^{๑๗} ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาหมวดธาตุมนสิการบรรพในมหาหัตถิปโทปมสูตร” พบว่า มหาหัตถิปโทปมสูตร เป็นพระสูตรที่พระสารีบุตร กล่าวอุปมาถึงรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายรวมลงในรอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ โดยชื่อพระสูตรตั้งตามเนื้อหาใจความสำคัญ ในพระสูตรได้อธิบายละเอียดถึง ทุกขอริยสัจ แสดงถึงการที่มนุษย์ทุกข์เพราะความเข้าไปยึดมั่นในขันธจึงกลายเป็นอุปาทานขันธ อันว่าโดยย่อได้แก่ รูปขันธ นามขันธ ในรูปขันธประกอบเพียงธาตุ ๔ โดยขึ้นประเด็นที่ทุกขเวทนานั้นเกิดจากมหาภูตรูปใดมหาภูตรูปหนึ่งกำเริบเท่านั้น พร้อมทั้งกล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อความพ้นทุกข์ การเจริญวิปัสสนาในพุทธศาสนามีทางสายเดียว คือ สติปัฏฐาน ๔

สรุป จากการศึกษาเอกสารที่ได้นำเสนอมาข้างต้น ยังไม่มีการวิจัยเรื่อง ศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท, เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งผลการพิจารณาธาตุนั้นเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อที่จะสามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องบรรลุเป้าประสงค์สูงสุดนั่นเอง

---

^{๑๗} พระณรงค์เศรษฐ์ ฐิตเมโธ(คัมมณี), “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาหมวดธาตุมนสิการบรรพในมหาหัตถิปโทปมสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนานี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documental Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา หลักธรรมเกี่ยวกับการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามหลักคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ(Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้นเพื่อเป็นการขยายความในเนื้อหาเพิ่มเติมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๗.๒ ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิปัสสนาญ้ยเล่ม ๑ วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒ โดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) วิปัสสนาที่ปณีฎีกา วิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย โดยพระอาจารย์ภักทันทะอาสาสมมหาเถระ ธัมมาจริยะอัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะดร.วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ โดยพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นต้น

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิมาสรุป เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา และตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ตรวจสอบแล้วมาปรับปรุงแก้ไขเรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา แล้วนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา